

Nives Ritig

NEKOLIKO ETNOLOŠKIH PROBLEMA GRADIŠČANSKIH HRVATA

Jedno od pitanja, kojem se u posljednje vrijeme poklanja u etnološkom svijetu sve više pažnje, je problem međusobnih odnosa među narodima. Jedan od putova toj problematici vodi preko nacionalnih manjina, preko nacionalnih otoka, jer se takvi otoci razlikuju međusobno po cijelom nizu elemenata. Da bi gradišćanske Hrvate pobliže smjestili u okvire otoka potrebno je odgovoriti na pitanja tko je osnivač takvog otoka, kada je osnovan i zbog čega.

Kolonizaciju gradišćanskih Hrvata provela su svjetovna, privatna lica u sporazumu s državom odnosno kraljevskim kabinetom. Prva brojnija seoba uslijedila je od 1522-1530. g. na dobra grofa Batthyanya. Razlozi zbog kojih su velikaši selili svoje kmetove bili su s jedne strane opustošena hrvatska dobra zbog turske navale, a s druge strane prazan prostor na današnjoj austrijskog strani, gdje je prije dolaska Hrvata kuga prorijedila malobrojno stanovništvo, koje se zatim povuklo na zapad. Hrvati su se pomalo selili do 1560.g. Valovi seoba ovisili su o turskom nadiranju i pobjedama. Ima podataka i o kasnijim doseljenjima iz 17. stoljeća kad su pristizale male grupe nezadovoljnika. Teško je utvrditi točan broj doseljenika, no može se reći da je to za ono vrijeme bila prava seoba naroda, zbog čega kraljevski ugarski sabor daje hrvatskim seljacima dozvolu da se vrate na svoja napuštena dobra. Iako ova kraljevska dozvola nije imala odaziva, ona govori o razmjeru seobe, jer je stupila na snagu nakon protesta hrvatskih velikaša, koji su se bojali da sasvim ne ostanu bez svojih kmetova. Nadajmo se, da će historici uskoro detaljno rekonstruirati put seobe Hrvata.¹ Ja ću zasa- da spomenuti tek toliko, da je prva grupa doseljenika bila čakavska, druga seoba donijela je štokavce i kajkavce, a posljednja ponovno čakavce. Ako bacimo pogled na kartu vidi- mo da je zid protiv Turaka prema Beču neposredno nakon seobe Hrvata bio ovako organiziran. Prvo dolazi lanac Vojne krajine, zatim feudalne utvrde, pa gusta naselja Hrvata od Nežiderskog jezera na zapad, gotovo do Bečkog Novog Mjesta i Friedburba; na istok do linije Sopran-Szombathely, a na jug do Novogradskih brižića, tj. do Güssinške gore, kojih 20 km od današnje jugoslavenske granice.

Država je od samog početka vodila brigu o doseljenicima

i dozvoljavala, čak dovodila domaće svećenike, a kako je škola sve do novijeg vremena bila pod kompetencijom crkvene vlasti, to je i škola bila hrvatska. Sudbina je, zatim, Hrvatima donosila manja ili veća kretanja, manje ili veće udare, kao npr. reformaciju i protureformaciju /što je više potresalo velikaše na čijem su dobru boravili hrvatski seljaci/ i povremene turske provale /koje su više pogađale selo/.

Do 1921. g. Hrvati su bili u Mađarskoj odnosno Ugarskoj kad je plebiscitom određeno da oko 40 hrvatskih sela ostane u Austriji.

Austrija je nakon 1921. g. dobila najmlađu saveznu pokrajinu s administrativnim imenom Burgenland ili s poetičnijim imenom Gradišće, po pjesniku Mati Miloradiću. Podaci župnika Meršića govore da je tada na mađarskoj strani ostalo 11 hrvatskih sela s približno 10.000 Hrvata. To su sada "mađarski Hrvati", premda se često iz gradišćanskih sela vide preko granične žice; službeni im je jezik mađarski, no postoje i druge razlike. Ovu mađarsku grupu Hrvata etnolozi ne bi smjeli promatrati odvojeno od gradišćanskih Hrvata, barem ne još neko vrijeme, dok granica ne učini svoje i ne premjesti ovaj otok u zasebnu kategoriju.

Potrebno je spomenuti i to da je 1921. g. nova austrijska pokrajina Burgenland ostala na 320 sela /od toga 60 više ili manje hrvatskih/ a svi dotadašnji kulturni centri - kao Sopran i Szombathely - potpali su pod Mađarsku.

Poslije rata Burgenland je izgubio i ono malo židovske inteligencije koja je bila nastanjena u trgovištima. Sada mali sajmeni centri postaju kotarska sjedišta, tako da Eisenstadt doseže jedva nešto više od 5.000 stanovnika.

Na ovome smo se malo dulje zadržali jer historijska prekretnica iz 1921. g. izgleda važna, a možda i najvažnija u nizu sudbina gradišćanskih Hrvata. Bilo je potrebno podsjetiti na pitanje postanka i udaljenost od matične zemlje, kako bi se naglasila razlika historijskog kontinuiteta ove nacionalne grupe i austrijske manjine koruških Slovenaca, manjinskog otoka, koji se u okvirima današnje Austrije našao pomicanjem granice, a čija se sudbina danas povezuje, mjeri i izjednačuje sa sudbinom gradišćanskih Hrvata.

Tako će pitanje etničke specifičnosti otoka uvjetovane kulturnom povezanošću sa stranom nacionalnom okolinom s jedne strane i s manjim nacionalnim grupama /ili gdje je to geografski moguće s matičnom nacijom/ s druge strane, biti tema, što će privući svakog etnologa koji se bavi izdvojenim nacionalnim grupama. Sve su to pitanja koja zadiru u integritet i asimilaciju. Hrvati su se po dolasku u novu domovinu morali saživjeti s dyije presudne stvari: najprije sa sudbinom graničnog naroda,² a zatim s novim tлом.

Ne može se ni očekivati da je mnogo predmeta materijalne kulture preneseno i ponosno iz stare domovine. Zbjegovi su vjerojatno ponijeli ne velika, već mala oruđa, alat, s kojim se na licu mjesta izrađivalo i popravljalo. Autarkično uređenje nije ni imalo veće zahtjeve. Tu je došlo do prvih ugledanja i do izmjene iskustava /ovaj podatak nije historijski već etnološki/, a te izmjene na području materijalne kulture i tehnologije postoje i danas pa se može uz pomoć jednostavne kombinatorike pretpostaviti njihov historijski kontinuitet.

Čuje se mišljenje nekih bečkih etnologa da su gradišćanski Hrvati možda jedinstven slučaj u Evropi po tome, što asimilacija nije uslijedila, premda se grupa na nižem kulturnom nivou našla uz brojniju grupu višeg kulturnog nivoa.

Ovdje se nameće nužnost dubinskog historijskog pristupa problemu nacionalnog otoka. Pitanje je, je li kulturni model starosjedilačkog naroda u vrijeme doseljenja Hrvata bio zaista različit? Vjerojatno su kolonisti u početku imali manje mogućnosti razvoja i napretka nego stariji naseljenici. Taj početak i vrijeme adaptacije možda je trajao i 100 godina. Za takvu rekonstrukciju potrebno je spomenuti i neke privredno-socijalne momente. Arhivska istraživanja pokazuju da su hrvatski naseljenici dobivali slabiju zemlju, jer su takvu njemački starosjedioci lakše napuštali, a domove su često osnivali i na krčevinama. /K ovom podatku Matiasa Bela, iz 1735. g., da hrvatske kuće wieselburškog komiteta pokazuju manje građevinsko umijeće u usporedbi s njemačkim kućama. Ostali su historijski podaci manjkavi, ali možemo pretpostaviti da se opće privredno stanje odrazilo i na građevinarstvu i teško je vjerovati da su se nadasve praktični Hrvati ovdje pridržavali neke svoje stare tradicije i zato gradili lošije kuće./

Moguće je bilo rekonstruirati stanje na prijelazu 18. u 19 st. koristeći se historijskim podacima. Socijalni model mađarskog, susjednog njemačkog, a i hrvatskog sela /primjer iz južnog Gradišća/ pokazuje podudarnost. Seljaci su ovdje kao i u Turopolju i nekim dijelovima Mađarske bili oslobođeni poreza i plaćanja feudalnom gospodarstvu /taj se sloj u arhivskim podacima naziva n o b i l e s, a postoji i djelomice oslobođen seljak tzv. a g i l i s/. Postojala je istovjetna povlašćena gornja klasa: učitelj, župnik, mlinar, notar /u plemićkim selima, pravo biranja svećenika/. Sloj nobiles također je vlasnik škole, crkve i groblja. Ispod nivoa su kovači, cigani i sluge. Zatim je u sva tri slučaja vidljiva horizontalna podjela na seljake sa stokom za vuču i bez nje.

U vrlo precizno organiziranom feudalnom sistemu hrvatski su se naseljenici jednostavno morali uklopiti u opći privredni poredak. Jezik ovdje nije predstavljao granicu, pa iste oblike materijalne kulture nalazimo i u hrvatskim i njemačkim

selima. Ovo geografski cjelovito područje razdijelile su tri granice, no nadađmo se da će etnološki atlas ovih triju susjednih zemalja pokazati kako se oblici predmeta materijalne kulture šecu ovim područjem bez obzira na političke, nacionalne i jezične barijere. Da spomenemo kako je pri navedenom ispitivanju važna suradnja etnologa susjednih država.

U problemu prilagodavanja stranoetničkim susjedima treba naglasiti i to, da nije dovoljno poznavati historijske putove ucrtane u mapu te granice dijeceza i župa. Postoje putovi trgovaca i krijumčara, stanovito vojno kretanje koje nije registrirano, ali postoji u narodnoj predaji. S takvih putovanja donosili su gradišćanski Hrvati spoznaju o svojoj staroj domovini, o istojezičnosti, a često i priče, pjesme i poslovice pa i predmete materijalne kulture /odjeću, glazbala u prvom redu/.

U proučavanju nacionalnih otoka često se susreće pojava da jedna grupa asimilira istonacionalnu grupu /možda i malobrojniju/. I ta je vrst asimilacije ovisila o međusobnim vezama između istomanjinskih grupa. Vidi se da je u prošlosti - prije 200 g., koliko dokučuje naš etnološko-historijski pogled - komuniciralo 4 ili 5 sela, koja su pripadala pod isto plemićko dobro. Došlo je do jezičnog ujednačavanja, ali ne potpunog. Navedimo jedan primjer: selo Zuberbach /A/ udaljeno je od sela Weiden /B/ 20 minuta hoda. Jezično, misleći na gramatiku i fonetiku, oni su identični. Ipak u terminologiji oni se razlikuju. Npr. A poznaje plug, B poznaje plugo. Nazivi dijelova su izjednačeni /gredelj, želizo, doska, nož ili dugi nož, klin, ručica, peta/. A poznaje orača koljca, B poznaje ornice; Valjak za tijesto zovu u A sukalo, u B cipac itd.

Terminologija daje vrijedne priloge problemu asimilacije i spremnosti prilagodbe te migracije. Premda je pitanje primarne i sekundarne tradicije teško rješivo, na području materijalne kulture ipak nešto lakše nego kod duhovne. Izrazi nam nešto govore: oni su prvobitno hrvatski /ovdje je teško utvrditi u kojoj su mjeri rezultat preuzimanja od susjednih hrvatskih sela, a koliko su autoktoni, iz prve ruke/. Zatim slijede njemački izrazi preuđešeni ili prevedeni, pa eventualno mađarski, u prvom redu za pojave koje su donijele nove tekovine nepoznate u staroj domovini, kao što su razni suvremeniji alati i slično. No u pojedinim oblastima želja za izgradnjom i nadgradnjom vlastitog jezika bila je toliko snažna da je donijela i neke nove primijenjene hrvatske izraze: tako prelac /za kolovrat/, rastok /za vinotočje/, samomlatac /za vršalicu/ i sl.

Interesantno je da je mađarskih izraza relativno malo; bit će da je selo u vrijeme dok je mađarski utjecaj prijeto bilo čvrsto zatvorena cjelina. To se zapaža i u običajima. Običaje i narodnu predaju možemo također staviti u široke okvire zajedničkih pojava na cijelom ovom području, od šta-

jerske preko Gradišća na Prekomurje i Međimurje te duboko u današnju Mađarsku. Praznovjerje i način obrane od bolesti i nepogoda širili su se bez obzira na jezične i političke granice.

Arhaičnost i ovamo zaluta, pa među gradišćanskim Hrvatima nalazimo priča i vjerovanja o vilama, koje su susjedima nepoznate. Postoje pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke koje su se zbog svoje specifične vezanosti uz jezik širile samo od hrvatskog do hrvatskog sela.⁴ Spomenimo i ono što se u turističkim plakatima obično zove "šarolikim lokalnim tradicijama". Neka se to prikaže na svadbenim običajima, koji se na širokom planu ne razlikuju od njemačkih, osim u darivanju, u funkcijama nekih svatovskih časti, redosljedu jela, dok u popratnim tekstovima hrvatski običaji imaju manje religioznih motiva, a više pjesničke mašte i iskićenosti.

U Schandorfu postoji običaj da se na mostu zapali vatra, preko koje prelazi odnosno preko koje se vozi mladi par na povratku. U susjednim selima nije to poznato, premda se vatra javlja u Zuberbachu, gdje prije razlaza svatova uzvanci plešu oko nje. Prije ulaska u novi dom mladoženja vodi nevjestu tri puta "naoposum" oko vatre. U drugim selima javljaju se baklje ili svijeća. U Dürnbachu mladoženja vodi mladu 3 puta dvorištem naoposum /bez vatre/.

Kad bi se iscrtala karta u kojim se selima prije izvođenja mlade vodi pregovor o izbjegloj telici, dobila bi se šahovska ploča. Isti slučaj ponovio bi se s privođenjem lažne mlade. U Keiserdorfu mora staćilo paziti da mu ne otmu mladu, dok drugdje to nije slučaj. Isto su tako različiti slučajevi prvog poslovanja mlade u novom domu: negdje mora prići vatри, negdje kuhačom promiješati hranu, negdje donijeti vode s bunara ili pomesti kuću.

Nova Gora, Heu i Rehrgraben poznaju običaj prošenja bijelog ručnika. Staćilo traži bijeli ručnik te prilazi s njime zidu govoreći: "Da će mlada znat lipo stan pobilit i ruke oprat"; ili: "Prosim da bi se potrudili s jednim malim pobilištvom od ruba ručnika". - Lik staćila je poznat ili bio poznat u svim gradišćanskim selima /u staroj se domovini ovaj naziv gotovo sasvim izgubio/. U nekoliko sela on čak ide s posnašicom u paru. Vješt staćilo se cijeni, a kako u njemačkoj svadbenoj ceremoniji odgovara Brautführeru, ima ih koji znaju dvojezično nastupati. /Zajedničko je u obim svadbama npr. stihovano nadmetanje staćila s posnašicama, otplesavanje vijenca, skidanje vijenca, ukrašavanje stola ružmarinskim grmom i sl./ - U selima Nikitsch, Kr. Minihof i Waresdorf slavi se svadba odvojeno do ponoći: mladini gosti u njenoj kući, mladoženjini u njegovoj. U navedenim selima postoji legenda da su u Gradišće došli iz Bosne. - U Gutenbachu i St. Kathreinu ne smiju svati putem pjevati. - Negdje mlada uzvraća darove, negdje ne. Konstatiramo pravi

mozaik u svadbenim običajima, a sadašnja iskustva potvrđuju da mnogo preuzimanja običaja iz susjednih sela nije bilo, a kazivači i danas svadbene običaje susjeda smatraju stranim i čudnim.

Uz problem asimilacije obično se nadovezuje rasno pitanje. Tridesetih godina našeg stoljeća ova su ispitivanja doživjela svoj vrhunac i pokazala da dinarski tip preteže u gradišćanskim Hrvatima u odnosu na susjedno stanovništvo /endogamiju ovdje nije teško potvrditi/.

U izlaganju smo hotimice izbjegavali podatke o brojnom stanju gradišćanskih Hrvata, jer su ti podaci samo relativno točni. Hrvatski je seljak oduvijek bio praktičan i kad su političke situacije zahtijevale, on svoju nacionalnu svijest i jezik nije isticao. Historija pokazuje da je nacionalna svijest povremeno izbijala, često dolazila s istoka od stare domovine, a bivala je i biva različita unutar samih generacija.

Taj momenat, a i nemogućnost historijskog predviđanja ne daju naslutiti dalju sudbinu hrvatstva ovog jezičnog otoka.

Jedan od specifičnih problema vezan uz ovaj nacionalni otok bio bi: lokalna organizacija obrane nacionalne samostalnosti.

Sve ove pojave oko asimilacije manjinskih grupa traže od etnologa da se prihvata i srodnih znanosti /psihologije, sociologije, povijesti i lingvistike/.

Proučavanje nacionalnih otoka može zaista biti romantičan etnološki rad, čemu neki etnolozi i prigovaraju, ako u nacionalnoj manjini vidimo samo rezervoar zaleđenih pojava, koje su se već izgubile u matičnoj domovini ili, što je još gore, ako gledamo u tim skromnim ostacima - "pranarod". Naravno, nacionalni otoci nose svoju specifičnu problematiku, o čemu je bilo govora, ali isto tako i kulturnu tradiciju, koja se osebujno razvija, raste i mijenja. Taj se momenat ne bi smio zanemariti.

Napomene

¹Uskoro u Beču izlazi iz štampe prerađena disertacija Josefa BREUA, od koje s puno optimizma možemo očekivati dotjeranu sliku historije gradišćanskih Hrvata.

²Granica u doba naseljenja Hrvata, za nevolju, nije bila fiksirana, a kad je turska opasnost prošla, socijalni značaj te granice dominirao je nad političkim.

³"njemački" u smislu austrijskih Nijemaca, koje i gradišćanski Hrvati oduvijek zovu "Nimcima" ili čak "Švabama.

⁴Ovdje mislim i na hrvatska sela u okviru današnje Jugoslavije.